

Het beeld als verhaal

SCHILDERKUNST ALS HISTORISCHE BRON IN HET ONDERWIJS

Kijken naar kunst is een kunst op zichzelf. Verschillende lesmethoden worden vergeleken in hun gebruik van schilderijen. Over het algemeen is er weinig aandacht voor het verstaan van kunst. Het kijken naar een beeldbron zou meer moeten worden opgevat als een specifieke vaardigheid.

'Voor een schilderij staat iedereen als voor een vorst', zo legde de beroemde filosoof Schopenhauer ooit uit, afwachting of het tot hem zal spreken. Historici die zich bezighouden met kunst, wachten niet af maar spreken tegen schilderijen in de vorm van vragen. Wat kan het schilderij ons vertellen over de tijd waarin het is gemaakt? Het schilderij is een hulpmiddel voor de historicus om dichterbij het verleden te komen. Maar schilderijen geven hun geheimen niet gemakkelijk prijs, en zullen, zoals Schopenhauer het stelde, in het slechtste geval alleen een echo laten horen van onszelf. In de loop van de tijd is bestudering van kunst steeds meer het specifieke domein geworden van kenners en specialisten. Tegenwoordig wordt de scheiding tussen historici enerzijds en kunstkenner anderzijds gebruikt als argument om deze manier van werken in stand te houden: het 'lezen' van beeldmateriaal wordt als vaardigheid niet getraind tijdens de geschiedenisopleidingen. Historici voelen zich niet geroepen om kunst als bron te gebruiken omdat ze zichzelf daartoe onvoldoende uitgerust achten.

Bonte verzameling afbeeldingen

In de geschiedenismethoden wordt echter steeds meer gebruik gemaakt van beeldmateriaal, waaronder ook dat uit de schilderkunst. Sla een willekeurig lesboek open en een bont palet aan afbeeldingen straalt je tegemoet. Met de opkomst van de vakspecifieke vaardigheden is meer aandacht gekomen voor bronanalyse en bronverge-

lijking. Deze vaardigheden worden geoefend aan de hand van veel verschillende bronnen. Beeldmateriaal is een prominentere plaats gaan innemen bij het reconstrueren van historische gebeurtenissen. De aandacht voor de interpretatie van beeldmateriaal is in deze tijd natuurlijk ook relevant omdat jongeren dag in dag uit overspoeld worden met informatie via beelden.

De leertheorieën van Gardner en Bruner kunnen worden opgevat als aansporingen om in het onderwijs niet alleen talig en verbaal gericht bezig te zijn, maar juist ook om beeldmateriaal te gebruiken om kennis te bevorderen en te verankeren. Gardner wees op meersoortige intelligenties waardoor kinderen op verschillende manieren leren. Waar sommigen kinderen het best werken met tekst, zullen anderen beter leren aan de hand van beeld. Vooral de theorie van Bruner met betrekking tot de *iconische representativiteit* is voor het geschiedenisonderwijs van belang. Abstracte structuurbegrippen worden gemakkelijker onthouden wanneer zij worden geconcretiseerd aan de hand van 'plaatjes' in het hoofd. Uit recente literatuur, waaronder het handboek van Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, blijkt de goede wil van vakdidactici om beeldmateriaal een belangrijke plek te geven in de geschiedenisles, ook al is dat in de geschiedkunde als wetenschap nog niet het geval. Daarbij dient op twee niveaus gewerkt te worden, zo stellen de deskundigen: het niveau van de *translatie* en de *interpretatie*. De vaardigheid translatie betekent bij bestudering van

land. Ze nemen christenen gevangen en martelen hen. De ingewanden van

het heilige Land, verover het land dat die slechte mensen hebben

DR. ROBERT DE NIJHOF
geschiedenis van Jeruzalem

BRON 19

Oproep tot de kruistochten door paus Urbanus II.

76

HOOFDSTUK 4

beeldmateriaal dat het beeld gedetailleerd bekeken wordt: wat is er precies te zien? Op dit niveau zal het beeld vooral worden beschreven. Daarna kan worden overgegaan op de interpretatie van het beeld: wat betekent het? Bij bestudering van huidige lesmethoden blijkt echter dat vooral het eerste niveau onvoldoende wordt uitgewerkt in de opdrachten. Opvallend is dat de ongeschreven bronnen zodanig geïntegreerd worden dat er nauwelijks onderscheid valt waar te nemen tussen het gebruik van geschreven en het gebruik van ongeschreven bronnen. Hierdoor lijkt het alsof bij het gebruiken, analyseren en interpreteren van verschillende soorten bronnen dezelfde vaardigheden kunnen worden ingezet.

Het beeld als illustratie

Bij een vergelijking van de methoden *Sprekend verleden*,

Memo, Sfinx, en *Pharos* voor het eerste leerjaar kan over het algemeen gesteld worden dat in veel gevallen de functie van afbeeldingen (en kunst) traditioneel gericht is op illustratie bij tekstbronnen. De afbeeldingen dienen als aanvulling op de informatie die al in de tekst is vermeld. Cruciale informatie over de afbeelding ontbreekt zeer regelmatig. Maar er zijn wel verschillen tussen de lesmethoden. Vooral *Sprekend Verleden* heeft er een gewoonte van gemaakt zo veel mogelijk informatie bij de afbeelding te geven. Hierin schuilt een gevaar: doordat er naast de beeldbron veel aanvullende informatie wordt gegeven, verdwijnt de meerwaarde van de beeldbron. De tekst geeft al zoveel weg, dat de leerling eigenlijk niet meer naar de afbeelding hoeft te kijken. De vragen die de leerlingen bij deze bronnen moeten maken, kunnen vaak beantwoord worden door de tekst naast de afbeelding te

Sfinx, Geschiedenis voor de onderbouw, leerjaar 1. Het schilderij over Paus Urbanus II wordt hier gebruikt om de motieven van de kruisridders te illustreren.

lezen. Ze hoeven niet naar de afbeelding zelf te kijken. Zo wordt het beeld alsnog gereduceerd tot illustratie bij een tekst. De leerling oefent dan niet met het kijken en vertalen van kunst.

Het beeld als icoon

Dit klinkt negatief, maar dat hoeft niet zo te zijn. Zoals de eerder aangehaalde psycholoog Bruner heeft betoogd, is bij het leren van abstracte begrippen en gebeurtenissen concretisering in de vorm van een voorstelling nodig. Door middel van dergelijke *icons* zullen leerlingen de stof beter onthouden. In alle methoden zien we dat van dit nut van beeldmateriaal veelvuldig gebruik wordt gemaakt. Belangrijk daarbij is wel dat de afbeelding goed aansluit bij de informatie die wordt gegeven in de tekstbronnen, zodat de leerlingen het juiste 'plaatje' bij bepaalde begrippen en gebeurtenissen kunnen onthouden. Dat dit

▽
Sprekend Verleden maakt er een gewoonte van om beeldbronnen te voorzien van uitgebreide bijschriften, op deze manier oefenen leerlingen niet in het kijken naar kunst.

- A.A. van den Braembussche, **Denken over kunst. Een inleiding in de kunstfilosofie** (Bussum 2000)
- J.S. Bruner, **Towards a theory of instruction** (Cambridge 1966)
- C. Freeland, **Maar is het kunst? Een inleiding in de kunsttheorie** (Amsterdam 2004)
- H. Gardner, **Frames of mind. The theory of multiple intelligences** (New York 1983)
- E. H. Gombrich, **Eeuwige Schoonheid** (Amsterdam 1995: zestiende geheel herziene druk)
- F. Haskell, **History and its images. Art and the interpretation of the past** (New Haven/London 1993)

De christelijke naastenliefde gold niet voor de moslimbevolking van deze stad. Onder toezicht van kruisvaarder en koning van Engeland, Richard Leeuwenhart, wordt een groot deel van de bevolking van een ingenomen stad één voor één onthoofd.

Waarom de paus niet weten we niet dat het ver-ristelijk rijk oor samenvoe-Oost-Romeinse

moment. Kort tevoren hadden de moslims in Spanje een nederlaag geleden en waren de moslims op Sicilië verslagen. Wat lag er op dat ogenblik meer voor de hand dan de vervoering van het land dat voor alle christenen heilig was?

minder voor de hand liggend is dan het lijkt, blijkt uit het volgende voorbeeld.

In veel methoden komen de kruistochten ter sprake. Daarbij gaat het vooral om de motieven van de kruisridders. Zowel *Sfinx* als *Sprekend Verleden* wijden hier een extra paragraaf aan. Zij gebruiken daarbij dezelfde afbeelding van een schilderij. Op dit schilderij zien we paus Urbanus II die in Clermont oproept tot de kruistochten. In *Sprekend Verleden* wordt nog een andere afbeelding getoond. Op deze afbeelding zien we dezelfde gebeurtenis, paus Urbanus II roept de mensen op tot een kruistocht, maar tussen de beide afbeeldingen bestaat een belangrijk verschil. Op de eerste afbeelding zien we de paus in een kerk terwijl hij de oproep doet, op de andere afbeelding staat hij buiten. In de tekstbron naast de afbeeldingen wordt het volgende uitgelegd: 'Op de middeleeuwse afbeeldingen spreekt de paus. Hij deed dat buiten de kerk. Want de kerk was veel te klein voor het aantal luisteraars'. Vervolgens krijgen de leerlingen de opdracht te benoemen op welke afbeelding het best is afgebeeld wat in Clermont is gebeurd. De juiste afbeelding is dus niet de afbeelding die ook is gebruikt in *Sfinx*, maar de tweede afbeelding in *Sprekend Verleden* waarop te zien is dat de paus buiten de kerk zijn oproep doet. *Sfinx* toont de eerste afbeelding als illustratie bij de informatie over de kruistochten en de rol van de paus hierin. Volgens *Sprekend Verleden* is dit schilderij geen waarheidsgetrouwe weergave van de gebeurtenis. *Sfinx* laat echter het schilderij zien als *icoon* voor de leerling, als een manier om de gebeurtenissen te concretiseren.

Het is relevant na te denken over de vraag welke iconen leerlingen zullen onthouden om de in de tekst weerge-

geven gebeurtenissen te concretiseren en of deze iconen in alle gevallen ook daadwerkelijk historisch verantwoord zijn. Welke voorstellingen willen we de leerlingen meegeven? We kunnen niet 'zomaar' een schilderij nemen als illustratie bij een tekstbron; de selectie vereist nauwkeurigheid en zorgvuldigheid.

Leren kijken

De cognitieve kunsttheorie ziet kunst als een vorm van taal: de kunstenaar communiceert via zijn beeld met de kijker en het is de 'kunst' om zijn taal te lezen. Voor het lezen van de taal waarmee de kunstenaar spreekt, is het niveau van de translatie van wezenlijk belang. Immers, als we de kunst niet goed verstaan, kunnen we haar ook niet goed interpreteren. Deze translatie doet een beroep op specifieke vaardigheden die te maken hebben met geconcentreerd en aandachtig kijken. Mijn eigen ervaring is dat brugklasleerlingen, ondanks uitleg en informatie over de overgang van de middeleeuwen naar de renaissance, grote moeite hebben om schilderijen uit deze perioden juist te interpreteren. Ook in de nieuwe bovenbouwmethoden komt het vergelijken van schilderijen uit de middeleeuwen en de renaissance naar voren als een toepassingsvraag. Leerlingen kunnen dit soort vragen alleen goed maken als ze hebben geleerd hoe ze naar een schilderij moeten kijken. Opmerkelijk is dat één van de lesmethoden bij een dergelijke opdracht gebruik maakt van een schilderij van Jan van Eyck (wiens schilderijen ook wel afgebeeld worden bij leerstof over de late middeleeuwen). Het betreft het schilderij met de titel *Madonna van de kanselier Rolin* (ongeveer 1435). Dit schilderij wortelt volgens de kunsthistorici nog gedeeltelijk in de middeleeuwse traditie en tegelijk zijn er al kenmerken van de nieuwe tijd zichtbaar. De vraag is hoe leerlingen dit schilderij moeten plaatsen. Zonder verdere uitleg en begeleiding is dit natuurlijk heel verwarrend.

Conclusie

Voordat leerlingen kunnen interpreteren zal er allereerst aandacht moeten zijn voor het niveau van de translatie (zie kader). Belangrijk is dat al in de onderbouw aandacht wordt besteed aan verschillende soorten bronnen. De leerlingen én de geschiedenisdocenten moeten bewust omgaan met de verschillen, zodat het besef kan groeien dat het analyseren van een tekstbron andere vaardigheden vergt dan het analyseren van een beeldbron. Idealiter zou dit betekenen dat lesmethoden zich hiermee meer gingen bezighouden, maar de individuele docent kan ook een eigen rol hierin vervullen. Iedere docent kan, wanneer blijkt dat leerlingen het moeilijk vinden, proberen stil te staan bij het lezen van kunst. Een schilderij kan de kijker

▽
Jan van Eyck,
*Madonna en
kanselier Rolin*
(1436, Louvre, Parijs)

uitdagen; de kijker kan erin duiken, alsof hij een gesprek begint. Het is aan de docent om samen met jonge kijkers de dialoog aan te gaan.

De open vraag 'wat zie je?' is bij veel afbeeldingen niet voldoende om leerlingen de details te laten bestuderen. Het stellen van meer gerichte vragen, het opdelen van de afbeelding in kleinere onderdelen, en andere praktische oefeningen zijn nodig voor het oefenen van de vaardigheid van translatie: het lezen van kunst.

Translatie bij afbeeldingen:

- Beschrijven wat er gebeurt;
- Onderdelen van een afbeelding benoemen;
- De afbeelding in stukken verdelen;
- Met een raster werken;
- Werken met een contourtekening;
- Tekst bij beeld zoeken;
- Kleuren van beeldelementen.

Op basis van de informatie die is verkregen bij de translatievragen kunnen leerlingen conclusies trekken. Zo leren ze afbeeldingen te gebruiken als historische bron.

Interpretatie bij afbeeldingen:

- Wat is de betekenis van wat je ziet?
- Van welk begrip of verschijnsel is x of y een goed voorbeeld?
- Wat denken of zeggen mensen op de afbeelding, hoe voelen ze zich?
- Hoe zou het met de mensen op de afbeelding aflopen?
- Zou er zoiets meer zijn voorgekomen? Was wat je op de afbeelding ziet normaal?
- Hoe is de afbeelding gemaakt?
- Wat was de bedoeling van de maker van de afbeelding?
- Aan welke kant staat de maker? Waar gelooft hij in?
- Als je x of y wilt weten, hoe waardevol is deze bron dan?

Van Straaten, Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek. Handboek voor de vakdocent*, blz 141.